

GEOPOLITIČKI ELEMENTI U STRATEŠKIM DOKUMENTIMA U OBLASTI BEZBEDNOSTI I ODBRANE REPUBLIKE SRBIJE

Ana Paraušić

Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti

Filip Stojanović

Centar za istraživanje javnih politika

Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije i Strategija odbrane Republike Srbije predstavljaju najznačajnije strateške dokumente kojima se daju smernice za kreiranje politike bezbednosti i politike odbrane u cilju zaštite nacionalnih interesa. Cilj rada jeste da se, analizom ovih strateških dokumenata identifikuju potencijalne geopolitičke dimenzije sistema nacionalne bezbednosti i odbrane. U tom smislu možemo govoriti o četiri grupe problema sa geopolitičkim elementima. To su: odnosi prema susednim zemljama, odnosi prema velikim silama, pitanje Kosova i Metohije, učešće u međunarodnim operacijama i eventualno članstvo Srbije u NATO. Ovi izazovi razmatrani su pre svega u odnosu na osnovna nastojanja Republike Srbije u budućnosti, a naročito nastavak evro integracija i članstvo u Evropskoj uniji. Slabe države, države u tranziciji, među njima i naša zemlja, nalaze se na raskršću interesa velikih sila, što u uslovima multipolarnosti i nepredvidivosti dešavanja, može biti naročiti izazov za njenu nacionalnu bezbednost.

Ključne reči: *Republika Srbija, strategija nacionalne bezbednosti, strategija odbrane, geopolitika, velike sile, regionalna bezbednost, bezbednosna integracija*

Uvod

Savremeni svet karakteriše intenziviranje saradnje u svim oblastima, počev od ekonomske, kulturne, socijalne, političke pa sve do oblasti bezbednosti. Pojedine bezbednosne pretnje, poput ekoloških akcidenata koji se dese na jednom mestu, mogu imati dalekosežne posledice i izazvati poremećaje i nestabilnosti u drugim delovima sveta. Ukoliko izuzmemo događaje poput „sajber pretnji i ekonomskih poremećaja koji su u velikoj meri deteritorijalizovani“,¹ većina bezbednosnih pretnji i dalje ima svoju prostornu dimenziju. U tom smislu možemo govoriti o geopolitičkim činiocima politike bezbednosti i politike odbrane neke zemlje.

¹ Hatidža Beriša, „Prednosti i nedostaci ulaska Republike Srbije u NATO“, *Megatrend revija*, Megatrend univerzitet, Beograd, 2/2014, str. 272.

Nakon burnog perioda koji je pratio raspad SFRJ i građanskih ratova devedesetih godina i sukoba na Kosovu i Metohiji, usledio je proces reformi celokupnog političkog sistema Republike Srbije. Jedan od prvih zadataka reforme bila je normalizacija odnosa sa susednim zemljama, Zapadom i međunarodnim organizacijama i povratak na svetsku političku scenu. U prve rezultate procesa reforme treba istaći da je: tadašnja SR Jugoslavija obnovila članstvo u OUN (1. 11. 2000.) i Interpolu (24. 9. 2001.); uspostavljena Misija OEBS-a u SRJ (11. 1. 2001.); na Samitu zemalja Zapadnog Balkana, održanom u Hrvatskoj (24. 11. 2000, Zagreb), EU je pozvala SRJ da se pridruži Procesu stabilizacije i pridruživanja (PSP); započet proces normalizacije odnosa sa NATO odlukom Savezne Vlade (23. 6. 2002.) prema kojoj SRJ treba da se pridruži programu „Partnerstvo za mir” (*PfP*), a postignut je i dogovor između NATO i SRJ da NATO može koristiti jugoslovenski vazdušni prostor za potrebe svoje misije u Bosni i na Kosovu (20. 12. 2002.) i osnovan je Tehnički komitet NATO/SRJ; Srbija počela da ispunjava svoje obaveze prema Tribunalu u Hagu.²

Preobražaj sistema odnosio se i na proces reformi sektora bezbednosti, koji je bio podstaknut od strane Zapadne Evrope, a čiji je cilj bio stvaranje efikasnog sistema bezbednosti i kreiranje transparentnijih politika i strategija u oblasti bezbednosti. U takvim uslovima doneta je i usvojena Strategija nacionalne bezbednosti, što predstavlja korak koji su načinile gotovo sve države bivšeg SFRJ zajedno sa Albanijom.³

Strategije možemo označiti kao najopštije dokumente koji predstavljaju smernice u ostvarivanju najvažnijih ciljeva od presudnog značaja za opstanak države i društva u dugoročnom periodu. Ova dokumenta odnose se na najznačajnije oblasti funkcionisanja jednog društva. U tom smislu treba posmatrati i strategiju nacionalne bezbednosti i strategiju odbrane, koji su najvažniji strateški dokumenti u oblasti bezbednosti i odbrane u funkciji zaštite nacionalnih interesa jedne zemlje.

Kreiranje strateških dokumenata usklađeno je sa analizom položaja jedne države u odnosu na regionalno okruženje, ali i u zavisnosti od trenutnog odnosa snaga u široj međunarodnoj zajednici. Napori i resursi sistema bezbednosti i sistema odbrane planiraju se uzimajući u obzir najznačajnije rizike i pretnje koji mogu biti i unutrašnjeg karaktera, ali i proisteći iz nestabilnosti u regionu, ili poremećaja u konstelaciji snaga u globalnoj areni, tj. projekcije interesa velikih sila. Sa ovakvim izazovom naročito su suočene male, slabe države, države u tranziciji i države u razvoju koje se neminovno suočavaju sa poteškoćama da očuvaju svoj suverenitet i teritorijalnu celovitost. Srbija je tokom protekla dva veka svoje državnosti zavisila „od balansiranja prema uticajima velikih sila, te uklapanjem u njihove šire strateške zamisli i projekcije“.⁴

Uzimajući ove činjenice u obzir, u radu će biti istaknute geopolitičke dimenzije najznačajnijih strateških dokumenata u oblasti bezbednosti i odbrane – Strategije nacionalne bezbednosti Republike Srbije i Strategije odbrane Republike Srbije. Analizirano je na koji način je predstavljeno globalno i regionalno okruženje, najznačajniji izazovi, rizici i pretnje, i da li strategije odražavaju objektivne mogućnosti razvoja sistema nacionalne

² Andrej Savić, Nenad Đorđević, „Evroatlantska dimenzija bezbednosti Srbije“, *Politika nacionalne bezbednosti*, Institut za političke studije, Beograd, god. VII, br. 2/2016, str. 68.

³ Milan Lipovac, *Nacionalna bezbednost Republike Srbije u regionalnom bezbednosnom potkompleksu Zapadni Balkan*, doktorski rad, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2016, str. 187.

⁴ Aleksandar Saša Gajić, „Mogućnost geopolitičke preorijentacije Srbije u savremenim međunarodnim prilika-
ma“, *Nacionalni interes*, Institut za političke studije, Beograd, 1/2014, str. 197.

bezbednosti i sistema odbrane Republike Srbije. U strateškim dokumentima prepoznato je nekoliko oblasti u kojima možemo pronaći elemente geopolitike: odnos prema zemljama u regionu, odnos prema velikim silama, pitanje Kosova i Metohije, međunarodna saradnja i učešće u međunarodnim operacijama. Ovi uvidi mogu biti od značaja u kontekstu eventualnih izmena do kojih će doći prilikom revizije strateških dokumenata u oblasti bezbednosti i odbrane u periodu koji sledi.

Odnos prema zemljama u regionu

U Strategiji nacionalne bezbednosti predviđa se da sve zemlje regiona Jugoistočne Evrope neguju zajedničke vrednosti, te da je zalaganjem za međusobni dijalog, mogućnost međudržavnog sukoba minimalna. Kreatori strategije ističu da se „unapređenje regionalne bezbednosti u sve većoj meri zasniva na saradnji i zajedničkim i usaglašenim aktivnostima u oblasti bezbednosti, politike i ekonomije i drugim oblastima koje su usmerene na očuvanje stabilnosti i predupređivanje kriza u ovom regionu“.⁵ Ovo je naročito značajno jer je Jugoistočna Evropa teritorija koja je u geostartegijskom i geopolitičkom smislu jako značajna za stabilnost čitavog evropskog kontinenta. Preko ovog prostora prolaze važni energetske i komunikacijski pravci koji povezuju resursima bogate države Kavkaza, Kaspijskog basena, Bliskog istoka sa visokorazvijenim zapadnim zemljama koje su među najvećim uvoznicima energenata. Do nestabilnosti u regionu može doći usled „suboklapanja interesa država u korišćenju tranzitnih pravaca i raspolaganju resursima“.⁶ Ovo može biti veliki izazov za male i slabe države, obzirom da se kontrola linija transporta energenata posmatra i kao faktor moći od strane regionalnih i globalnih sila. Naime, pojedini autori ističu da bi uspostavljanjem kontrole nad Balkanom, SAD kontrolisale „nemački tranzit Dunavom sa Bliskim i Srednjim istokom i preko saveza sa Turskom blokirale crnomorske moreuze, čime praktično zatvaraju izlaz ruske flote u Sredozemlje“.⁷

Uprkos proklamovanom zalaganju za zajedničke principe i dijalog, nedavni događaji ukazuju da odnose među balkanskim državama i dalje opterećuju nasleđeni problemi iz prošlosti i konfliktna istorija. Prostor Balkana još uvek ima nekoliko žarišta potencijalnih sukoba: Bosna i Hercegovina, Kosovo i Metohija, albansko-makedonski, albansko-grčki, bugarsko-makedonski, makedonsko-grčki i grčko-turski sporovi.⁸ Naoružavanje pojedinih država takođe ne ide u prilog razvoju dobrosusedskih odnosa. Politička elita je često sklona zapaljivim izjavama i ishitrenim postupcima, zarad ostvarenja dnevno političkih ciljeva, ili prikriivanja krupnih unutar državnih problema.

Velikim previranjima u regionu, a moguće i sukobima, rezultovao bi svakako proces revizije odredaba Dejtonskog sporazuma koji bi mogao „dovesti do pogoršanja bezbednosne situacije u Bosni i Hercegovini i u regionu“.⁹ Tako je, na primer, skorašnje aktivira-

⁵ Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 88/09, str. 6.

⁶ *Isto*.

⁷ Ljubiša Despotović, „Antinomije nacionalne (ne)moći: globalizacijski i geopolitički kontekst nacionalne bezbednosti Srbije“, *Politika nacionalne bezbednosti*, Institut za političke studije, Beograd, god. VII, br. 2/2016, str. 31.

⁸ *Isto*.

⁹ Strategija odbrane Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 88/09, str. 6.

nje revizije presude za zločin u Srebrenici od strane Bosne i Hercegovine rezultiralo pogoršavanjem odnosa dveju zemalja. Sa druge strane, događaji koji paralelno prate složenost političkog dijaloga Beograda i Prištine pokazuju koliko je stabilnost regiona upitna.

Brojni međupovezani bezbednosni problemi država regiona Jugoistočne Evrope, a naročito Balkanskog poluostrva značajno otežavaju integraciju država ovih prostora u evropske i druge međunarodne bezbednosne strukture. Politički i verski ekstremizam, uništavanje kulturnog nasleđa, povratak izbeglica i vraćanje njihove imovine, pojedini teritorijalni sporovi¹⁰ dodatno opterećuju odnose država u regionu i predstavljaju prepreku njihovom trajnom pomirenju, što bi u krajnjem doprinelo stabilnosti čitavog evropskog kontinenta.

Kao jedan od izazova, rizika i pretnji sa kojima se suočava naša zemlja, u Strategiji nacionalne bezbednosti, izdvojen je nedovršen proces razgraničenja između država bivše SFRJ.¹¹ Nekadašnje administrativne granice u okviru federalnog entiteta prekalifikovane su u državne. Posledica ovakvog procesa razgraničenja su i potraživanja prema susednim državama koje se sastoje u zahtevima da se granična linija pomeri kako bi se obuhvatili infrastrukturni objekti od značaja. Takav je bio teritorijalni spor između Hrvatske i Slovenije u Piranskom zalivu i na reci Muri, a postoje i dalje aktuelni sporovi Hrvatske i Srbije na Dunavu¹² i Hrvatske i Bosne i Hercegovine oko granice na reci Uni i na moru.¹³ Teritorijalni sporovi mogu biti instrument uslovljavanja prijema u članstvo u EU između zemalja koje su već postale članice i onih koje imaju status kandidata.¹⁴

Odnos prema velikim silama

U Strategiji nacionalne bezbednosti je pravilno istaknuta potreba za drugačijom percepcijom i promišljanjem o bezbednosti u znatno izmenjenom globalnom okruženju.¹⁵ U poslednjoj deceniji 20. veka došlo je do značajnih promena u međunarodnoj zajednici koje se ogledaju u nestanku bipolarne podele sveta i razvoju integracionih procesa.¹⁶

¹⁰ Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 88/09, str. 7.

¹¹ *Isto*, str. 12.

¹² Prirodnim pomeranjem rečnog toka Dunava, granica se pomera ka Hrvatskoj čime je ona nezadovoljna. Sa druge strane, za Srbiju je i ekonomski i bezbednosno, naročito značajno da granica prati maticu rečnog toka. O tome Zoran Kilibarda zaključuje: „Ako bi prihvatila da se granična linija uspostavi tamo gde je pre više decenija bila matica rečnog toka, Srbija bi trebalo da ustupi Hrvatskoj deo teritorije na levoj obali Dunava u sektoru Apatina. U tom slučaju, postojeća granica koja je za Srbiju i bezbednosno i ekonomski povoljna, bila bi preinačena u granicu koja evidentno narušava njene bezbednosne i ekonomske interese“. Zoran Kilibarda, „Održivost postojeće političko-teritorijalne podele sveta“, *Geopolitičke perspektive savremneog sveta*, (Zoran Kilibarda, Miroslav Mladenović, Vladimir Ajzenhamer), Fakultet bezbednosti, Beograd, 2015, str. 145.

¹³ *Isto*, str. 142-143.

¹⁴ Krajem 2008. Slovenija je blokirala hrvatske pristupne pregovore u EU zbog navodnog prejudiciranja rešenja granice u nekim hrvatskim pregovaračkim materijalima, nakon čega su obe strane učinile izvesne ustupke zarad uspostavljanja dobrosusedskih odnosa. Nije nemoguće da Hrvatska iste mere blokade preduzme i prilikom pregovora Srbije za članstvo u EU, kako bi izdejstvovala izvesne ustupke.

¹⁵ Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 88/09, str. 4.

¹⁶ Radoslav Gaćinović, „Strategija nacionalne bezbednosti - strateški dokument države“, *Nacionalni interes*, Institut za političke studije, Beograd, 3/2009, str. 202.

Okončanje blokovske konfrontacije, širenje demokratije, i sve intenzivnije povezivanje država značajno su umanjili mogućnost izbijanja kriza i konflikata.¹⁷ Intenziviranje, pre svega ekonomske saradnje, koja je bila motiv i svim drugim oblicima umrežavanja i povezivanja država, u značajnoj meri je smanjila mogućnost međudržavnog sukoba.

Međutim, svedoci smo toga da se događaji u globalizovanom svetu odvijaju mnogo brže nego što je to bio slučaj u ranijim periodima. Iako trenutna konstelacija snaga u međunarodnoj zajednici govori u prilog tvrdnji da su SAD i dalje, po svim parametrima moći, jedina supersila, ponašanje drugih, moćnih država ukazuje na to da je svet manje unipolaran nego što je to bio neposredno nakon okončanja Hladnog rata. Ekonomski gigant Kina i konsolidovana Rusija, nastoje da prošire sfere svog interesa van prostora neposrednog susedstva. Slabe države, države u tranziciji, među njima i naša zemlja, naći će se na raskršću interesa velikih sila, što u uslovima percipirane buduće multipolarnosti, može biti naročiti izazov za njenu nacionalnu bezbednost.

Odnosi Srbije i najmoćnije države u međunarodnoj zajednici, SAD, su tokom trajanja i po okončanju sukoba u bivšoj SFRJ i intervencije u SR Jugoslaviji, kao i nakon smene vlasti 2000. godini, bili izuzetno promenljivi. Nakon petooktobarskih promena usledilo je izvesno poboljšanje, da bi se odnosi ponovo pogoršali nakon priznanja nezavisnosti „Republike Kosovo“ u februaru 2008. godine. Bez obzira na negativnu sliku koju deo srpske javnosti ima o SAD, one predstavljaju objektivno najznačajniji faktor globalne i regionalne bezbednosti, te bi trebalo, zarad dugoročnog razvoja Srbije, pokušati u što većoj meri izgrađivati partnerske odnose sa ovom supersilom.¹⁸

U Strategiji nacionalne bezbednosti Republike Srbije ističe se da je jedna od osnovnih pretpostavki od kojih se polazi „... evropska spoljnopolitička orijentacija i unapređenje saradnje sa najuticajnijim subjektima međunarodne zajednice i državama u regionu“.¹⁹ Iako ova tvrdnja naizgled zvuči sasvim opravdano, trenutni položaj i ponašanje Srbije izazivaju brojne dileme. Srbija nastoji da istovremeno sa naporima za priključenje EU, održi bliske veze i kontakte sa Rusijom.²⁰ U Strategiji nacionalne bezbednosti se naglašava da Srbija i Rusija imaju „istorijski bliske i sveobuhvatne veze“²¹ koje će dodatno biti ojačane „strateškim partnerstvom u domenu energetike“.²²

Nakon perioda velike političke i ekonomske krize usled raspada SSSR-a, Rusija danas predstavlja značajan faktor u globalnom bezbednosnom okruženju i vidi se kao jedan od izazivača američke hegemonije. Rusija se često percipira kao suprotnost atlantiškom Zapadu, ali i silama u usponu na istoku, poput Kine, Japana, Turske, Indije. Moć Rusije leži u njenom geopolitičkom položaju, velikom teritorijalnom prostranstvu na dva kontinenta, ogromnom prirodnom bogatstvu i nuklearnom potencijalu. Svakako da država ovakvih kapaciteta nastoji da projektuje svoje interese u različitim delovima sveta, a

¹⁷ Hatidža Beriša, „Prednosti i nedostaci ulaska Republike Srbije u NATO“, Megatrend revija, Megatrend univerzitet, Beograd, 2/2014, str. 272.

¹⁸ Dragan Đukanović, Ivona Lađevac, „Prioriteti spoljnopolitičke strategije Republike Srbije“, *Međunarodni problemi*, Institut za međunarodnu privredu i politiku, Beograd, 3/2009, str. 354.

¹⁹ Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 88/09, str. 3.

²⁰ Marinko Bobić, „Congruous or Conflicting? Great Power Configurations in the Balkans“, *Great Powers and Geopolitics: International affairs in a Rebalancing World*, (Aharon Klieman), Springer, Cham, 2015, p. 105.

²¹ Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 88/09, str. 19.

²² *Isto*.

naročito u regionima koji su joj teritorijalno bliski. Rusija je oduvek bila zainteresovana za prostor Balkana, i vekovima unazad je umešana u procese i dešavanja na poluostrvu. U Srbiji vidi pouzdanog saveznika, imajući u vidu tradicionalno dobre odnose i predstave o panslavizmu i pravoslavlju među srpskim narodom.²³

Odnosi Srbije i Ruske Federacije su nakon demokratskih promena krajem 20. i početkom 21. veka do danas sve bliskiji. Razlozi ovom približavanju leže u podršci koju Srbija ima od Rusije po pitanju Kosova i Metohije, kao i saradnji u oblasti energetike.²⁴ U trenutnom odnosu snaga na relaciji EU-Rusija, ovo kontinuirano poboljšanje odnosa može biti problematično, obzirom da su još 2014. godine od strane zemalja EU, Rusiji uvedene sankcije nakon otepljenja Krima. To su učinile i neke države koje su kandidati za članstvo u EU, poput Crne Gore. Postavlja se pitanje, da li će i Srbija morati da „zahladni“ odnose prema sve smelijoj Rusiji, kao uslov za dalje približavanje porodici evropskih država. Sa druge strane, nastoji se biti i politički pragmatičan i iskoristiti poziciju koju Ruska Federacija ima kao stalan član Saveta bezbednosti koji nije priznao nezavisnost „Republike Kosovo“. Stoga ne iznenađuje nastojanje Srbije da što je duže moguće balansira između dva pola, Zapadnih zemalja i Rusije, i dva strateški važna interesa, nastavak evro integracija i očuvanja Kosova i Metohije u okvirima teritorije Republike Srbije.

Postoji još jedan geopolitički aspekt u odnosima Srbije i Rusije, a tiče se saradnje u ekonomskom, odnosno energetskom sektoru. Osnov ekonomske saradnje između Srbije i Rusije predstavlja ugovor o slobodnoj trgovini između ove dve zemlje i saradnja u oblasti uvoza energenata. Gasprom je vlasnik dve najveće kompanije nafte i gasa u Srbiji i kontroliše tržište naftnih derivata, i na taj način je sebi osigurao vlasništvo nad distributivnom mrežom u Srbiji.²⁵ Kada je ovaj drugi oblik saradnje u pitanju, neki ističu da se radi o energetske zavisnosti, što može biti značajan mehanizam manipulacije od strane zemlje koja je izvoznik energenata.

Interesantno je da kreatori Strategije nacionalne bezbednosti samo u jednoj rečenici napominju značaj veza sa NR Kinom, koja je u široj stručnoj i akademskoj zajednici označena kao najozbiljniji izazivač američke supremacije i akter „globalnog sistema bezbednosti“.²⁶ Naime napominje se da će „Republika Srbija nastaviti da poklanja posebnu pažnju produbljivanju bliskih veza sa Narodnom Republikom Kinom, Indijom i Brazilom, kao i sa ostalim tradicionalnim partnerima i značajnijim faktorima međunarodne zajednice“.²⁷ Odnosu prema Kini, kao najvećoj rastućoj ekonomiji, svakako je potrebno posvetiti više mesta u najznačajnijem strateškom dokumentu u budućnosti. Iako je Kina za sada u našem regionu prisutna uglavnom ekonomski, nije isključeno da bi u narednom periodu ukoliko bude nastojala da se po parametrima vojne moći dodatno približi SAD, aktivnije uključi u borbu za sfere interesa u regionu Jugoistočne Evrope.

²³ Hatidža Beriša, „Prednosti i nedostaci ulaska Republike Srbije u NATO“, Megatrend revija, Megatrend univerzitet, Beograd, 2/2014, str. 285.

²⁴ Dragan Đukanović, Ivona Lađevac, „Prioriteti spoljnopolitičke strategije Republike Srbije“, *Međunarodni problemi*, Institut za međunarodnu privredu i politiku, Beograd, 3/2009, str. 354.

²⁵ Marinko Bobić, „Congruous or Conflicting? Great Power Configurations in the Balkans“, *Great Powers and Geopolitics: International affairs in a Rebalancing World*, (Aharon Klieman), Springer, Cham, 2015, p. 102.

²⁶ Dragan Đukanović, Ivona Lađevac, „Prioriteti spoljnopolitičke strategije Republike Srbije“, *Međunarodni problemi*, Institut za međunarodnu privredu i politiku, Beograd, 3/2009, str. 355.

²⁷ Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 88/09, str. 20.

Pitanje Kosova i Metohije

Još problematičnije pitanje u priključenju Srbije Evropskoj uniji predstavlja status Kosova i Metohije, čiju su nezavisnost priznale većina država ovog saveza, kao i još uvek jedina svetska supersila, SAD. Iako je jedan od osnovnih prioriteta bezbednosne politike Republike Srbije nastavak procesa evrointegracija i saradnja sa svim državnim i nedržavnim akterima, u Strategiji nacionalne bezbednosti (kao i u Strategiji odbrane) upozorava se da su česta kršenja osnovnih principa Povelje UN i pravila međunarodnog prava, kao i narušavanja suvereniteta mešanjem u unutrašnje stvari nezavisnih država. Globalni mir i bezbednost ugroženi su putem „... davanja legitimiteta stvaranju novih državnih tvorina na teritorijama suverenih država, članica OUN“.²⁸ Deluje da ovde kreatori Strategije nastoje da se pozovu na protivpravno proglašenje nezavisnosti „Republike Kosovo“ na delu autonomne pokrajine Republike Srbije, kao sastavnom delu njene teritorije. Ovo je istaknuto kao najznačajnija pretnja ugrožavanju bezbednosti naše zemlje, i kao najveća prepreka priključenju EU, a reagovanje na nju zahteva adekvatnu analizu odnosa, pre svega, velikih sila prema ovom problemu.

Kreatori Strategije ističu da su „separatistička nastojanja dela albanske nacionalne manjine na Kosovu i Metohiji, koja su kulminirala protivpravnim jednostranim proglašenjem nezavisnosti Kosova“²⁹ ne samo pretnja po teritorijalni integritet Srbije, već da mogu izazvati nestabilnosti regionalnih razmera. Veliki problem za Republiku Srbiju u nastojanju da očuva svoj teritorijalni integritet, jeste i priznanje nezavisnosti „Kosova“ od strane preko 100 država, među kojima su i Sjedinjene Američke Države, Nemačka, Velika Britanija, Francuska, Italija, države regiona, kao i većina članica EU i NATO. Dakle, većina najmoćnijih država sveta, među njima i objektivno najmoćnija SAD, priznale su nezavisnost „Republike Kosovo“ i nema naznaka da će se njihova politika u dogledno vreme izmeniti. Ovo pretpostavlja realnu opasnost da bi „Kosovo“ moglo postati model za dalje „parčanje“ teritorije naše zemlje, tj. da bi „negativna bezbednosna kretanja na Kosovu i Metohiji mogla izazvati separatističke težnje i u drugim delovima države“.³⁰ Kao kritične tačke ističu se opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa, ali i teritorije severne srpske pokrajine i Raške oblasti (Sandžaka). Potencijalni uzroci separatističkih nastojanja mogu biti tradicionalni razlozi poput međunacionalne ili među religijske netrpeljivosti, ali isto tako i neravnomeran ekonomski razvoj pojedinih delova teritorije naše zemlje.

Koliko je ovo pitanje od presudne važnosti za budući razvoj Republike Srbije, može se zaključiti i iz liste izazova, rizika i pretnji koju daju autori Strategije. Ispitujući u kojoj meri se strategije nacionalne bezbednosti država „Zapadnog Balkana“ kreiraju u skladu sa strateškim dokumentima NATO i EU, Milan Lipovac pronalazi da postoji čak 13 bezbednosnih pretnji u Strategiji nacionalne bezbednosti Republike Srbije, koje nisu prepoznate niti u strateškim dokumentima NATO i EU, niti u strategijama ostalih zemalja „Zapadnog Balkana“. Najveći broj ovih pretnji (čak 8) odnose se na Kosovo i Metohiju: „protivpravno jednostrano proglašena nezavisnost Kosova i Metohije; primena „Sveobuhvat-

²⁸ Isto, str. 5.

²⁹ Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 88/09, str. 9.

³⁰ Hatidža Beriša, „Prednosti i nedostaci ulaska Republike Srbije u NATO“, *Megatrend revija*, Megatrend univerzitet, Beograd, 2/2014, str. 273.

nog predloga za rešenje statusa Kosova“ (Ahtisarijev plan); formiranje paravojnih, tzv. Kosovskih bezbednosnih snaga; separatistička nastojanja dela albanske nacionalne manjine na Kosovu i Metohiji; moguće stvaranje i delovanje paravojnih i para obaveštajnih struktura (povezanih sa organizovanim kriminalom i političkim organizacijama koje žele da menjaju međunarodno priznate granice)/oružana pobuna radi promene granica; separatističke težnje (uopšte); neresavanje sudbine nestalih sa prostora bivše SFRJ i veliki broj/nereseni status izbeglih, prognanih i interno raseljenih.³¹

Postavlja se opravdano pitanje da li postoji mogućnost da Republika Srbija u sadašnjem teritorijalnom sastavu, uključujući tu i nereseni status južne pokrajine, postane član Evropske unije. Kreatori Strategije nacionalne bezbednosti stoje na ovakvom stanovištu, obzirom da se kao podjednako značajne vrednosti ističu očuvanje teritorijalnog integriteta i evropska spoljopolitička orijentacija. U ovom pogledu strateški prioriteti Republike Srbije jesu ubrzanje procesa pridruživanja i pristupanja Evropskoj uniji, ali i očuvanje teritorijalne celovitosti zemlje. Iako je iniciranjem pregovora Beograda i Prištine izbegnuto formalno priznanje Kosova,³² deo javnosti, ipak, ove pregovore posmatra kao odnos dva nezavisna entiteta, dok se srpsko priznanje Kosova kao samostalne republike vidi kao neki vid uslovljavanja članstva Srbije u EU. Ovo predstavlja najveći izazov za našu zemlju dugoročno, obzirom da je velika većina država priznala nezavisnost „Republike Kosovo“.

Učešće u međunarodnim operacijama i članstvo Srbije u NATO paktu

Težnje iskazane u Strategiji nacionalne bezbednosti govore u prilog nastojanjima Republike Srbije da bude aktivno uključena u procese u globalizovanom svetu intenzivne među povezanosti država i nedržavnih aktera. Srbija je spremna da angažovanjem „... u okviru Organizacije ujedinjenih nacija, evropskih i drugih međunarodnih organizacija i regionalnih struktura, doprinosi izgradnji i unapređenju sopstvene, regionalne i globalne bezbednosti“.³³

Kao značajni faktori regionalne i evropske bezbednosti u Strategiji odbrane prepoznati su Organizacija ujedinjenih nacija, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Evropska unija i NATO pakt.³⁴ Poseban značaj za učvršćivanje mira i stabilnosti u regionu jugoistočne Evrope imaju regionalne bezbednosne inicijative: Proces saradnje u jugoistočnoj Evropi (SEEC), NATO inicijativa za jugoistočnu Evropu (SEEI), Regionalni savet za saradnju (RCC), Proces saradnje ministara odbrane jugoistočne Evrope (SEDM), Jadranskojonska inicijativa (AII), Američko-jadranska povelja (AC), Inicijativa za saradnju u jugoistočnoj Evropi (SECI) i Forum za pomoć zemljama jugoistočne Evrope (SEEC).³⁵

³¹ Milan Lipovac, *Nacionalna bezbednost Republike Srbije u regionalnom bezbednosnom potkompleksu Zapadni Balkan*, doktorski rad, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2016, str. 192-193.

³² Andrej Savić, Nenad Đorđević, „Evroatlantska dimenzija bezbednosti Srbije“, *Politika nacionalne bezbednosti*, Institut za političke studije, Beograd, god. VII, br. 2/2016, str. 71.

³³ Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 88/09, str. 3.

³⁴ Strategija odbrane Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 88/09, str. 5.

³⁵ Isto, str. 6-7.

Države se u savremenim uslovima suočavaju kako sa tzv. tradicionalnim, vojnim pretnjama, tako i sa ne tradicionalnim, savremenim pretnjama. Povećana zavisnost država u savremenim uslovima, umanjila je rizik od međusobne konfrontacije država, ali nepredvidivost i brzina promena u globalizovanom svetu³⁶ dovode do većeg broja izazova i pretnji koji nisu bili značajni u ranijem periodu. U Strategiji nacionalne bezbednosti se ispravno kao pretnje pojedinačnim zemljama, regionima, kao i globalnoj bezbednosti prepoznaju siromaštvo, nejednakosti, lokalni i regionalni ratovi, etnički i verski ekstremizam, terorizam, organizovani kriminal, proliferacija oružja za masovno uništenje, ilegalne migracije, klimatske promene, deficit energetske resursa.³⁷ Naročita opasnost ležu u tome što su ovi događaji izuzetno nepredvidivi i imaju transnacionalni karakter, što znači da njihovo efikasno suzbijanje prevazilazi napore pojedinačnih zemalja.

Analiza navedenih bezbednosnih problema upućuje na zaključak da efikasan odgovor na njih zahteva intenzivnu saradnju ne samo između država, već ona uključuje i organizacije civilnog društva, kao i međunarodne vladine i nevladine organizacije.³⁸ Reagovanje na asimetrične izazove i rizike podrazumeva integraciju nacionalnih sistema bezbednosti i jačanje kolektivnog sistema bezbednosti. Stoga je jedan od značajnih zadataka u Strategiji nacionalne bezbednosti predviđeno i uključivanje odbrambenih snaga Republike Srbije u rešavanju brojnih bezbednosnih problema.³⁹ Reagovanje na savremene izazove podrazumeva da je jedan od stratejskih ciljeva politike obrane Republike Srbije i razvoj sistema odbrane u pravcu „integracija u evropske i druge međunarodne bezbednosne strukture i učešće u NATO programu Partnerstvo za mir“.⁴⁰

Istaknut je značaj koji sprovođenje Zajedničke spoljne i bezbednosne politike EU ima za dostizanje i unapređenje evropske i globalne bezbednosti.⁴¹ U nastojanju da se kapaciteti sistema nacionalne bezbednosti razvijaju u skladu sa standardima Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike (ZBOP) EU, Republika Srbija će nastojati da uskladi zakonodavstvo sa pravom EU i da aktivno učestvuje u misijama ZBOP-a, i na taj način doprinese očuvanju i unapređenju zajedničke bezbednosti.⁴² U Strategiji nacionalne bezbednosti, delu Politika odbrane, ističe se da će se u skladu sa dinamikom procesa evro-integracija Srbije, izgrađivati elementi odbrane kako bi se mogle izvršavati obaveze u okviru ZBOP-a. Ovo, zapravo, može da predstavlja i veći izazov nego što se na prvi pogled čini jer se obaveze koje mora da ispuni Vojska Srbije u okviru misija ZBOP-a EU razlikuju od dosadašnjih iskustava učestvovanja snaga Vojske Srbije u međunarodnim operacijama pod mandatom UN-a.⁴³ Kako pojedini ističu „evropske integracije Republike Srbije ne daju Vojsci Srbije mogućnost izbora nego imperativ usaglašavanja kapaciteta odbrane sa prioritetima koji proizilaze iz ZBOP EU“.⁴⁴

³⁶ *Isto*, str. 4.

³⁷ Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 88/09, str. 4.

³⁸ Hatidža Beriša, „Prednosti i nedostaci ulaska Republike Srbije u NATO“, *Megatrend revija*, Megatrend univerzitet, Beograd, 2/2014, str. 272.

³⁹ Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 88/09, str. 5.

⁴⁰ Strategija odbrane Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 88/09, str. 12.

⁴¹ *Isto*, str. 6.

⁴² Saša Stefanović, Božidar Forca, „Preduslovi i neophodne mere za efikasno i efektivno učešće Vojske Srbije u misijama i operacijama Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU“, *Vojno delo*, Ministarstvo odbrane Srbije, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 3/2015, str. 224.

⁴³ *Isto*, str. 234.

⁴⁴ *Isto*, str. 248.

Saradnja u oblasti učešća u multinacionalnim operacijama, iako u porastu, još uvek nije na željenom nivou jer Republika Srbija, u skladu sa spoljnopolitičkim opredeljenjima, učestvuje u multinacionalnim operacijama pod mandatom UN i EU.⁴⁵ To angažovanje koje čini oko 328 pripadnika u osam multinacionalnih operacija (7 UN i 4 EU) Republika Srbija svake godine kvantitativno i kvalitativno uvećava angažovanjem jedinica u mirovnim misijama širom sveta.⁴⁶

Kreatori Strategije nacionalne bezbednosti pozitivno gledaju na prisustvo međunarodnih snaga u regionu kao faktora koji doprinosi očuvanju mira i bezbednosti. Prisustvo snaga UN doprinosi „stabilizaciji stanja i sprečavanju nastajanja konflikta“⁴⁷ kako na unutar državnom, tako i spoljnopolitičkom planu.

Pored učešća snaga sistema nacionalne bezbednosti i sistema odbrane u operacijama pod mandatom Ujedinjenih nacija i Evropske unije, veliko pitanje bezbednosnih integracija Republike Srbije predstavlja i njeno eventualno članstvo u NATO alijansi. Srbija je potpisnica programa Partnerstvo za mir od 2006. godine, i načelno je to ne obavezuje da postane punopravna članica NATO pakta. Ovo pitanje je naročito aktuelno, obzirom da sa jedne strane Republika Srbija proklamuje načelo vojne neutralnosti⁴⁸, dok sa druge Srbija svoje vitalne nacionalne interese ostvaruje u okruženju u kome „Evropska unija i NATO determinišu politički, ekonomski i bezbednosni okvir“.⁴⁹

NATO je značajan faktor bezbednosne dinamike u regionu. Već pet od osam država sa kojima se Srbija graniči postale su članice ove alijanse: Mađarska, Rumunija, Bugarska, Albanija i Hrvatska. Crna Gora i Bosna i Hercegovina su potpisale program Partnerstva za mir kada i Srbija, međutim opredeljene su za pristupanje Alijansi. Makedonija očekuje poziv za prijem u NATO od 2008. godine, međutim njeno eventualno članstvo stopirano je usled sukoba sa Grčkom.⁵⁰ Od ovih činjenica se mora poći prilikom dugoročnog planiranja odnosa Srbije prema NATO paktu.

Članstvo u NATO paktu za Srbiju bi imalo svakako pozitivne efekte u smislu da bi postala deo sistema kolektivne odbrane, što bi bio faktor dobrosusedskih odnosa i u krajnjem doprinelo regionalnoj stabilnosti i bezbednosti. Međutim, postoji i niz argumenata protiv ovakvog vida bezbednosnih integracija: Srbija bi na taj način priznala legitimitet intervencije NATO alijanse na SR Jugoslaviju 1999. godine; ovo bi značilo i priznanje otce-

⁴⁵ Aleksandar Milenković, „Diplomatija odbrane – teorijski pristup i praktična primena (studija slučaja Republike Srbije u 2013. godini)“, *Vojno delo*, Ministarstvo odbrane Srbije, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1/2015, str. 133.

⁴⁶ Podaci preuzeti sa sajta Centra za mirovne operacije, Vojske Srbije. Opširnije pogledati na <http://www.vs.rs/index.php?content=4423c1a4-56bb-102f-8d2f-000c29270931> Pristupljeno 20.2.2017.

⁴⁷ Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 88/09, str. 7.

⁴⁸ Odluka o proglašenju vojne neutralnosti doneta je usvajanjem Rezolucije Narodne skupštine o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka Republike Srbije. U Rezoluciji stoji: „Zbog ukupne uloge NATO-a, od protivpravnog bombardovanja Srbije bez odluke SB do Aneksa 11 odbačenog Ahtisarijevog plana, u kome se određuje da je NATO „konačan organ“ vlasti u „nezavisnom Kosovu“, Narodna skupština donosi odluku o proglašavanju vojne neutralnosti Republike Srbije u odnosu na postojeće vojne saveze do eventualnog raspisivanja referenduma na kojem bi se donela konačna odluka po tom pitanju“. Rezolucije Narodne skupštine o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka Republike Srbije, *Narodna skupština Republike Srbije*, 2007, str. 2.

⁴⁹ Hatidža Beriša, „Prednosti i nedostaci ulaska Republike Srbije u NATO“, *Megatrend revija*, Megatrend univerzitet, Beograd, 2/2014, str. 274.

⁵⁰ *Isto*.

pljenja Kosova i Metohije, odnosno priznanje samostalnosti „Republike Kosovo“; odnosi prema Ruskoj Federaciji bi zahladneli; Srbija bi morala da se odrekne principa vojne neutralnosti itd.⁵¹

Pitanje eventualnog budućeg članstva Republike Srbije u Severno atlantskom paktu u budućnosti će bojažljivo biti isticano u javnosti. Ovo se pre svega odnosi na nespremnost vladajućih političkih elita da na tome insistiraju, jer ovo pitanje ne može doneti podršku i glasove na izborima. Sa druge strane, ni NATO nema razloga da preterano insistira na ubrzanom učlanjenju Srbije, obzirom da su države u regionu i šire pretežno članice NATO-a, te Srbija nije previše geopolitički interesantna alijansi da bi insistirala na hitnom učlanjenju. Sprečavanje izolacije Srbije, smatraju neki, može se ostvariti kroz saradnju u oblasti odbrane kroz program Partnerstvo za mir.⁵²

Zaključak

Nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, nekadašnje administrativne jedinice našle su se pred izazovom izgradnje celokupnog državnog sistema. Prvo SR Jugoslavija, zatim Državna zajednica Srbija i Crna Gora, i na kraju Republika Srbija, kao pravni naslednik ovih državnih entiteta, morala je da pristupi obnovi sistema nacionalne bezbednosti. U znatno izmenjenim okolnostima nego u odnosu na period nakon završetka Hladnog rata i prestanka blokovske konfrontacije, Srbija je početkom 21. veka započela proces političkih reformi. Deo ovih promena odnosio se i na proces reformi u sektoru bezbednosti, koji je podrazumevao kreiranje transparentnijih politika.

Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije i Strategija odbrane Republike Srbije predstavljaju najvažnija strateška dokumenta u oblasti bezbednosti i odbrane. U njima su naznačene glavne smernice za kreiranje politike bezbednosti i politike odbrane u zaštiti vitalnih nacionalnih interesa. Imajući to u vidu, cilj ovog rada bio je da se ispita da li se u okviru ovih strateških dokumenata mogu identifikovati pojedini geopolitički aspekti. U radu je istaknuto nekoliko dimenzija kojima možemo pripisati geopolitički karakter:

- odnos prema državama u regionu;
- odnos prema velikim silama;
- pitanje Kosova i Metohije i
- međunarodne bezbednosne integracije.

Iako Strategija nacionalne bezbednosti načelno proklamuje saradnju i prijateljstvo među državama Jugoistočne Evrope, objektivno stanje stvari ukazuje da će odnosi država, naročito u regionu Balkana i dalje biti kamen spoticanja dugotrajnijem miru i stabilnosti. Pored brojnih inicijativa za pomirenje i intenzivnijih interakcija, naročito u ekonomskom sektoru, regionalnu bezbednost opterećuju problemi poput konfliktne prošlosti, ekstremizma, povratka izbeglica, teritorijalnih sporova i sl. Sve veći izazov predstavljaju intenzivne migracije, koji zahteva zajednički dogovor i politiku kako bi se efikasno prevazišao.

⁵¹ Hatidža Beriša, „Prednosti i nedostaci ulaska Republike Srbije u NATO“, *Megatrend revija*, Megatrend univerzitet, Beograd, 2/2014, str. 282.

⁵² Dragan Đukanović, Ivona Lađevac, „Prioriteti spoljnopolitičke startegije Republike Srbije“, *Međunarodni problemi*, Institut za međunarodnu privredu i politiku, Beograd, 3/2009, str. 352.

Svakako da je za male, slabe države i države u tranziciji od presudne važnosti na koji način najznačajniji akteri u međunarodnoj areni raspoređuju svoje snage. Projekcija interesa velikih sila značajan je faktor koji se uzima u razmatranje prilikom kreiranja politike bezbednosti Republike Srbije. U Strategiji nacionalne bezbednosti i Strategiji odbrane proklamovani su saradnja i partnerski odnos sa svim značajnim subjektima, uključujući SAD, EU, NATO, ali i Rusiju i Kinu. Koliko će dugo Srbija moći da balansira između Zapada i Istoka pitanje je na koje ćemo tek moći da damo odgovor.

Najveća pretnja za bezbednost Republike Srbije, kako ističu kreatori strateških dokumenata, jeste protivpravno proglašenje nezavisnosti „Republike Kosovo“. Time je direktno ugrožen jedan od nacionalnih interesa – teritorijalna celovitost zemlje. Veliki problem za Srbiju jeste što je nezavisnost Kosova priznala velika većina država, uključujući tu i najmoćniju, SAD. Obzirom da se nedvosmisleno opredelila za put evro integracija, pitanje je da li će Srbija moći da uđe u Evropsku uniju sa nerešenim teritorijalnim pitanjem, tj. da li je uslov njenog priključenja zajednici evropskih država priznanje oцепljenja dela njene teritorije.

U Strategiji nacionalne bezbednosti i Strategiji odbrane istaknut je značaj daljih bezbednosnih integracija i učešća pripadnika Vojske Srbije u operacijama UN i EU. Potencijalni izazov za Srbiju u budućnosti može biti pitanje njenog članstva u NATO paktu i održivost principa vojne neutralnosti.

Identifikovani elementi geopolitike u strateškim dokumentima u oblasti bezbednosti ukazuju na to da, iako su mnoge savremene pretnje bezbednosti deteritorijalizovane, veliki broj njih ima prostornu dimenziju. Geostrategijski i geopolitički položaj neke države i dalje igra veliku ulogu prilikom planiranja politika bezbednosti i odbrane. Kako se svet sve više kreće ka multipolarnosti, i broj globalnih aktera koji će nastojati da projektuju svoje interese povećava, mesto države na karti sveta biće sve značajniji činilac nacionalne bezbednosti. Na ovo naročito moraju biti spremne male države, ograničenih kapaciteta, poput Srbije, koje će postojećoj situaciji morati da se prilagođavaju kako bi opstale. Na ove geopolitičke elemente takođe se mora obratiti pažnja prilikom kreiranja strateških dokumenata u oblasti bezbednosti i odbrane u narednom periodu.

Literatura

[1] Бериша Хатица, „Предности и недостаци уласка Републике Србије у НАТО“, *Мега-тренд ревија*, Мегатренд универзитет, Београд, 2/2014, стр. 271-294.

[2] Гајић Александар Саша, „Могућност геополитичке преоријентације Србије у савременом међународним приликама“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2014, стр. 191-212.

[3] Гашиновић Радослав, „Стратегија националне безбедности - стратешки документ државе“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2009, стр. 195-210.

[4] Деспотовић Љубиша, Антиномије националне (не)моћи: глобализацијски и геополитички контекст националне безбедности Србије, *Политика националне безбедности*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2016, стр. 27-45.

[5] Ђукановић Драган, Лађевац Ивона, „Приоритети спољнополитичке стратегије Републике Србије“, *Међународни проблеми*, Институт за међународну привреду и политику, Београд, 3/2009, стр. 343-364.

[6] Килибарда Зоран, „Одрживост постојеће политичко-територијалне поделе света“, *Гео-политичке перспективе савременог света*, (Килибарда Зоран, Младеновић Мирослав, Ај-зенхамер Владимир), Факултет безбедности, Београд, 2015, стр. 133-191.

[7] Миленковић Александар, „Дипломатија одбране – теоријски приступ и практична примена (студија случаја Републике Србије у 2013. години)“, *Војно дело*, Министарство одбране Србије, Војноиздавачки завод, Београд, 1/2015, стр. 124-146.

[8] Резолуције Народне скупштине о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије, *Народна скупштина Републике Србије*, 2007.

[9] Савић Андреј, Ђорђевић Ненад, „Евроатлантска димензија безбедности Србије“, *Политика националне безбедности*, Институт за политичке студије, Београд, год. VII, бр. 2/2016, стр. 67-90.

[10] Стефановић Саша, Форца Божидар, „Предуслови и неопходне мере за ефикасно и ефективно учешће Војске Србије у мисијама и операцијама Заједничке безбедносне и одбрамбене политике ЕУ“, *Војно дело*, Министарство одбране Србије, Војноиздавачки завод, Београд, 3/2015, стр. 222-250.

[11] Стратегија националне безбедности Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 88/09

[12] Стратегија одбране Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 88/09

[13] Центра за мировне операције, Војске Србије. Опширније погледати на <http://www.vs.rs/index.php?content=4423c1a4-56bb-102f-8d2f-000c29270931> Приступљено 20.2.2017.

[14] Marinko Bobić, “Congruous or Conflicting? Great Power Configurations in the Balkans“, *Great Powers and Geopolitics: International affairs in a Rebalancing World*, (Aharon Klieman), Springer, Cham, 2015, pp. 87-111.